

Орсаева Р.А.

заң ғылымдарының кандидаты, доцент, Экономика және құқық факультеті,
С. Аманжолов атындағы Шығыс-Қазақстан мемлекеттік университеті,
Қазақстан, Өскемен қ., e-mail: r_orsaeva_60@mail.ru

**ЖАСӨСПІРІМ:
ТОПТЫҚ ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚ,
АЛДЫН АЛУ, ТИІМДІЛІК**

Бұл мақалада автор Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауындағы мағыналы да маңызы зор сөздерін басты негіз етіп ала отырып, Елбасының жастар болашағына бей-жай қарамай, олар үшін істелген, істелер, жүзеге асып жатқан келелі істер мен алдыға қойған міндеттеріне тоқталып өткен. Автор қылмыстық құқық бұзушылықтардың жасөспірімдер арасында жылдан-жылға көбейіп, қылмыстық құқық бұзушылықтардың «жаңарып», «жасара» түсуі – кезек күттірмес шаралар қабылдауды қажет ететініне тоқталып, жасөспірімдердің топтық қылмыстық құқық бұзушылықтарының алдын алмаса болмайтынын көрсеткен. Жасөспірімдік шақ – күрделі шақ. Осы күрделі кезеңде бала айналасында болып жатқан жағдайларды өз көзқарасы тұрғысынан бағалайтындықтан, олардың бойында бағалаумен қатар жүретін тіл алмаушылық, мінез көрсетушілік, айтқанды істемеушілік, бағынбаушылық, қарсылық көрсету белгілері пайда болады. Автор осы белгілерді жасөспірімдердің топтық құқық бұзушылықтарымен байланыстыра отырып, алдын алу жақтарын қарастырады. Автор қазіргі кезде жасөспірімдер арасында жеке қылмыстық құқық бұзушылыққа баратындардың қарасы азайып, керісінше, топ болып қылмыстық құқық бұзушылық жасайтындар саны артқанын құқық қорғау органдарының мәліметтеріне сүйене отырып, терең ғылыми деңгейде ашып көрсеткен. Талдау негізінде жасөспірімдердің топ болып ұрлық, тонау, бұзақылық сияқты қоғамға қарсы әрекетке де жиі баратыны қарастырылып, қылмыстық құқық бұзушылықтың алдын алу, ескерту шаралары мен тиімділігі қылмыстық-құқықтық жағынан ашылып көрсетілген.

Мақалада автор жалпы жасөспірімдердің топтық қылмыстық құқық бұзушылығына қылмыстық-құқықтық баға беріп, оның ерекшеліктерін көрсете отырып, алдын алу жолдарын қарастырған.

Түйін сөздер: жасөспірім, топтық қылмыстық құқық бұзушылық, ескерту, алдын алу, профилактикалық шаралар.

Orsaeva R.A.

Candidate of Law Sciences., associate professor, Faculty of economy and right,
East Kazakhstan State university of S. Amanzholov,
Kazakhstan, Oskemen, e-mail: r_orsaeva_60@mail.ru

Teen: group a criminal offence, the prevention, efficiency

This article conveys a sense of criminal offences among teenagers. The number of offenses among teenagers increases every year, new types of criminal activity, which involves students from secondary and high school. To reduce the level of delinquency among adolescents will help preventive measures aimed at preventing illegal behavior of teenagers. The author of the article notes that adolescence is a difficult time, during which the child is a reassessment of values. Often parents complain that their offspring during adolescence becomes unmanageable, aggressive, begins to present to loved ones excessive demands, throws the study. Teenagers do not yet have the life experience, which often appear to be involved in illegal actions. Juvenile delinquency every year younger, becomes more cynical, captures in your network more and more young people. Criminal offences among teenagers is much easier to pre-

vent than to fight them. In the prevention of illegal behaviour of the children is a leading role for parents. If they are early childhood right to educate their offspring by instilling in them the accepted norms and values, then in the future, problems with teenage crime will pass them by. The article discusses criminal and legal features of group criminal offenses of adolescents and its causes. Also discusses the prevention of criminal offences adolescents.

Key words: teenager, group criminal offense, prevention, prevention measures.

Орсаева Р.А.

кандидат юридических наук, доцент, факультет экономики и права,
Восточно-Казахстанский Государственный университет им. С. Аманжолова,
Казахстан, г. Усть-Каменогорск, e-mail: r_orsaeva_60@mail.ru

Подросток: групповое уголовное правонарушение, предупреждение, эффективность

В данной статье рассматриваются уголовные правонарушения среди подростков. Количество правонарушений среди подростков с каждым годом увеличивается, появляются новые виды преступной деятельности, в которую вовлечены ученики средних и старших классов. Снизить уровень правонарушений среди подростков помогут профилактические мероприятия, направленные на предотвращение противоправного поведения подростков. Автор отмечает, что подростковый возраст – это сложное время, на протяжении которого у ребёнка происходит переоценка ценностей. Нередко родители жалуются, что их отпрыск в период взросления становится неуправляемым, агрессивным, начинает предъявлять к близким завышенные требования, забрасывает учёбу. Тинейджеры ещё не имеют жизненного опыта, из-за чего часто оказываются втянутыми в противоправные действия. Подростковая преступность с каждым годом молодеет, становится более циничной, захватывает в свои сети всё больше молодых людей. Уголовные правонарушения среди подростков гораздо проще предупредить, чем вести борьбу с ними. В профилактике противоправного поведения детей ведущая роль отводится родителям. Если они будут с раннего детства правильно воспитывать своих отпрысков, прививая им общепринятые нормы и ценности, тогда в будущем проблемы с подростковой преступностью обойдут их стороной.

В статье рассматриваются уголовно-правовые особенности групповых уголовных правонарушений подростков и причины их совершения. Также рассматривается вопрос о предупреждении уголовных правонарушений подростков.

Ключевые слова: подросток, групповое уголовное правонарушение, предупреждение, меры профилактики.

Кіріспе

Қылмыстық құқық бұзушылықты ғасырдан ғасырға жалғасып келе жатқан ғасыр «індеті» ретінде қарап, сол ғасыр «індетінің» алдын алу – бүгінгі күн тәртібінен түспейтін проблема десек, ешкімді таңғалдыра алмаспыз. Қылмыстық құқық бұзушылық пен қылмыстық теріс қылықтың шегінен асқаны сонша, бүгінгі күні біз емес, статистика «сөйлейтін» деңгейге жеттік. Статистиканы «сөйлетпей», қылмыстық құқық бұзушылық жағдайын зерделемей, жалпы қылмыстылық деңгейін саралай алмайтынмыз белгілі. Сондықтан, біз қарастырып отырған жасөспірімдердің қылмыстық құқық бұзушылығы жайлы мәселе өзектілігімен ерекшеленеді. Олай деуге себеп те жоқ емес, ол себептерге:

– жасөспірімдер қылмыстық құқық бұзушылығының жалпы қылмыстылықтың 10-12 пайызын (шамамен) құрайтындығы;

– жасөспірімдер қылмыстық құқық бұзушылығының уақыт ағымына қарай қатыгездікпен жүзеге асып, салалана түсуі;

– жазасын өтеп жатқан ересек – қылмыскерлердің ¼-і қылмыстық құқық бұзушылықтың «дәмін» жас кезінде татқандығы;

– жасөспірімдерге ата-ана тарапынан жіті бақылаудың болмауы, болса да, өте аз болып, немқұрайлылық танытуы;

– жеткіншектердің пайдалы іспен айналыспай, өзіне-өзі берілуі сияқтыларды (т.б.) жатқызуға болады.

Біз келтірген себептер жас жеткіншектер қылмыстылығының барлығына тән құбылыс, содан болар, мұндай себептерді жаза берсе, таусылмасы анық.

Бүгінгі жасөспірімдердің қоғамға жат әрекеттері болашақта жалпы қылмыстылықты пайыздық жағынан толықтырмасы үшін істеліп жатқан істерге қоса істелер келелі істердің тиімділігін беруі – нақты міндет болмақ.

Сондықтан, біздің алдыға қойған басты мақсат – жасөспірімдердің топ болып жасайтын қылмыстық құқық бұзушылықтарын белгілі заңгер-ғалымдар зерттеулері арқылы саралау, зерделеу, салыстыру, қылмыстық заң тұрғысынан тұжырымдау арқылы өз көзқарасымызды білдіру...

Негізгі бөлім

Қазақстан Республикасы Президенті Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауының қайсысын алып қарасақ та, олардың барлығы дерлік халықтың жағдайын жақсартуға, әлеуметтік, экономикалық салалар мен жас ұрпақтың болашағына арналғанын көреміз. «Жаңа әлемдегі жаңа Қазақстан» атты Қазақстан халқына Жолдауында (2007) біздің және сыртқы саясатымыздың 30 басты бағыттары анықталып, сараланғаны белгілі. Елбасы «өз назарымызды кәмелетке толмағандар арасындағы қылмыстың өсуі проблемасына аударып, мұны кеміту шараларын қолдану міндет» екенін баса көрсеткен болатын [2].

Елбасының «Қазақстан жолы – 2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» (17.01.2014) және «Нұрлы жол – болашаққа бастар жол» (11.11.2014), «Қазақстан жаңа жаһандық нақты ахуалда: өсім, реформалар, даму» (30.11.2015) атты Қазақстан халқына Жолдаулары да Қазақстан болашағын өрге жетелейтін жас өрендер болашағына байланысты істелер істерді саралаған Жолдаулар [3]. Талпынған жастар үшін істеліп жатқан, істелетін, кезегін күткен істердің барлығы өресі кең еліміздің қанатын кеңге жая алатындығын көрсетсе керек.

Елбасы Н.Ә. Назарбаев «Қазақстанның үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік» атты Қазақстан халқына Жолдауында (31.01.2017) бес басымдылыққа баса көңіл бөлгені белгілі. «Төртінші басымдықтың – адами капитал сапасын жақсартуға» арналғаны көңілге қуаныш ұялатады.

Елбасы «Ең алдымен, білім беру жүйесінің рөлі өзгеруге тиіс. Біздің міндетіміз – білім беруді экономикалық өсудің жаңа моделінің орталық буынына айналдыру. Оқыту бағдарламаларын сыни ойлау қабілетін және өз бетімен іздену дағдыларын дамытуға бағыттау қажет...» деп көрсете келе, «...үш тілді оқуға кезең-кезеңмен көшу мәселесі...» жайлы да баса көрсетті.

Қарап отырсақ, «оқимын», «білемін» деген жеткіншектерге мемлекет тарапынан істеліп жатқан, істелер істердің ауқымдығын көріп,

талпынса болды, оларға жол ашық екеніне көз жеткіземіз, тек ниет, мақсат, міндет болса болғаны.

Қазіргі кезде әртүрлі бағдарламалардың деңгейінде білімін басқа елде жетілдіріп жатқан жастарымыз қаншама, десеңізші. Бұл, әрине, көңілге қуаныш ұялататын жайт. Десек те, көңілге кірбің түсіретін жайттардан да кенде емеспіз. Ол – ат төбеліндей аз ғана жастарымыздың ағат басып, қоғамға жат әрекеттерге барып, өзіне ғана емес, өзгеге де өз зиянын тигізуі.

Қалай десек те, олар да қоғамның белді бір мүшесі болғандықтан, шеттете алмайтынымыз анық. Сондықтан, оларды түсіну үшін кейде олардың орнына өзімізді қойып көргеніміз де жөн сияқты болып көрінеді, бұл әрине, мүмкін емес. Содан болар тағы да, біз ғалымдар зерттеулеріне, олардың нақты тұжырымдары мен пікірлеріне жүгінеміз, жүгініп қана қоймай, өз пікірімізді де қосуға ниеттенеміз.

Жалпы жасөспірім балалар қылмыстық құқық бұзушылығының жағдайын, салалығын түсіну үшін ең алдымен олардың жас шамасын анықтау басты орын алады. Яғни жеткіншектер қылмыстық құқық бұзушылығының түсінігі жас мөлшерімен тығыз байланысты (14-тен 18 жасқа дейінгілер). Осы орайда жасы толмағандар қылмыстық құқық бұзушылығының өсуіне 10-13 жастағы жасөспірімдер де құқық бұзушылығымен өз үлесін қосып отырғанын айта кетсек артық емес.

Жоғарыда айтып кеткеніміздей, жасы толмағандар қылмыстық құқық бұзушылықтары туралы түсінік 14 пен 18 жас аралығындағылардың жас тобымен тығыз байланысты. Осы жас аралығындағы (14-18) жасөспірімдер қылмыстық құқық бұзушылықтарының өсуіне әсер етушілік – 10-13 жас аралығындағы жасөспірімдер тарапынан орын алып отырғанын өмірлік тәжірибе дәлелдеп отыр. Сондықтан да, бұл мәселені құқық бұзушылық, қылмыстық құқық бұзушылықпен күрес шараларын ұйымдастырған кезде есепке алып отырған абзал.

Қазақстан Республикасының белгілі криминолог-ғалымдары (Ө.С. Жекебаев, Е.І. Қайыржанов) назарынан жасөспірім балалар қолымен іске асқан қылмыстық құқық бұзушылықтарға қоса, олардың топ болып қатысуымен іске асқан қылмыстық әрекеттері де тыс қалмағанын олардың ғылыми зерттеу жұмыстары дәлелдегендей.

Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 27 бабына сәйкес, екі немесе одан да көп адамдардың қасақана қылмыстық құқық

бұзушылық жасауға қасақана бірлесе қатысуы қылмыстық құқық бұзушылыққа сыбайлас қатысу деп танылады [1].

Қылмыстық құқық теоретиктері соттық тәжірибеге үн қата отырып, қылмысқа қатысу формалары, қылмысқа қатысушылардың түрлері оларға жүктелетін қылмыстық жауаптылық, қылмысқа қатысқан үшін жаза тағайындау қағидаларын терең зерттеп, мұқият көңіл аударуда.

Профессор Ө.С. Жекебаевтың пікірінше, қылмыстық топты криминологиялық тұрғыдан қарасақ, «ол қылмыс істеу мен басқа да қылмыстық құқық бұзушылыққа бағытталып, өз құрамындағы мүшелеріне кері әсерін тигізуімен сипатталатын кішкене ғана тұйық топ» [5].

Одан әрі профессор Ө.С. Жекебаев қылмыстық топты бөліп алып көрсетеді, яғни қылмысқа қатысушылар қылмыстық мақсат жағынан бірімен-бірі байланысты болса да, олардың әрқайсысы қылмысқа қатысушылардың көмегінсіз-ақ, қылмыстық нәтижеге жете алды. Ондай топта «кету», «бас тарту», «қате» сияқты ұғымдарды сезіну өте төмен деңгейде болғандықтан, қылмысқа қатысушылардың қайсысы болса да зиянын тигізбей, қылмыстық топтың қызметін тоқтата алмайды. Бұндай топтардағы мүшелердің бір-бірімен қарым-қатынасы тұрақтылығымен ерекшеленбейді, сондықтан қылмыстық топ қылмыстық нәтижеге жеткен соң тарап кетеді. «Бастаушы» болып қылмысқа қатысушылардың бірі кездейсоқ тұлға болғандықтан, социологияда оны ситуациялық лидер [4] деп атайды.

Көптеген тәжірибе көрсеткендей, жасөспірімдердің қылмыстық құқық бұзушылығы үнемі топтық сипат алатындығы белгілі. Олардың жастары арасындағы айырмашылық, психологиялық және басқа да жеке бастарының ерекшеліктері біріккен топтың қимылын, іс-әрекетін көрсетеді.

Топтық сипат алатын жасы толмағандардың қылмыстық тобының алған бағыты – пайдakүнeмдік, бас пайдасын ойлаушылық екені айтпаса да түсінікті. Содан болар, бас пайдасын көздегендіктен, олар қоғамға қарсы жат әрекетті көздеп, өздеріне ғана пайдалы, талаптілектерін қанағаттандыра алатын ұрлық, тонау, қарақшылық сияқты қылмыстық құқық бұзушылықтың ауыр түрлеріне барады.

Жалпы, қылмыстық топтың құрылуы жай құрылудан басталып, күрделі құрылыммен аяқталады. Жай құрылым – кездейсоқ кездескендерден құрылып, кездейсоқтық сипат алса, күрделі

құрылым – алдын ала келісілген, ұйымдасқан топ болуы мүмкін.

Сондықтан да, олардың қылмыстық қызметі нәтижелі болып, қылмыстық топтың істеген әрбір қылмыстық құқық бұзушылығынан кейін қоғамдық қауіп күшейе түсері айдан анық.

Қылмыстық топтың кез келген мүшесі істеген қылмыстық құқық бұзушылығынан кейін өзіне-өзі сенімі артып, келісіп жасалатын қылмыстық құқық бұзушылыққа нық сеніммен баратындықтан, олар көбінесе, ауыр қылмыстық әрекеттер істеуге ниеттенеді. Соның нәтижесінде олардың қылмыстық «тәжірибесі» тез жетіліп, істелген әрекеттері арқылы тигізер зиянын өсіре түседі.

Кәмелетке жасы толмағандардың қылмыстық тобы бірнеше адамнан құралатындықтан, 2-3 адамнан құралған топ аз топ, 4 немесе одан да көп адамнан құралса, орташа топ деуге болады. Аралас топқа атынан көрініп тұрғандай, жас жағынан ересек адамдар да кіруі мүмкін.

Мәселен, 2012 жылы Шығыс Қазақстан облысы бойынша кәмелетке толмағандар қолымен жасалған қылмыстық құқық бұзушылық 576 рет орын алса, соның 196-ы Өскемен қаласына тиесілі екенін көрсетті. 2013 жылы бұл көрсеткіш 702-ге жеткендігімен алаңдатып, Өскемен қаласы бойынша 185 қылмыстық құқық бұзушылықтың орын алғанын дәлелдеді. Осы қылмыстық құқық бұзушылықтардың ішінде 35 қылмыстық әрекеттің кәмелетке толмағандардың 2-3-тен бірігіп, топ болып қылмыстық құқық бұзушылыққа барғанын паш етті. 2015-2016 жылғы көрсеткіш кәмелетке толмағандардың топ болып жасаған қылмыстық құқық бұзушылығына қоса, ересектердің жас жеткіншектерді «қылмыс құралы» ретінде пайдалануымен де ерекшеленгенін айтпасақ болмайды.

Жалпы екі немесе одан да көп жасөспірімдердің қатысуымен жасалатын қылмыстық құқық бұзушылықтар үнемі қоғамға жоғары қауіп төндіретіні белгілі. Топ құрамындағылардың біріне-бірі қолдау көрсетуі – қылмыс жасауға тез шешім қабылдауын нығайтып, күш пен мүмкіндіктерін күшейте түседі. Бұл – заңмен қорғалатын кез келген нәрсеге үлкен зиян келтіру қауіпін туғызады.

Топқа біріккен жасы толмағандарда көбінесе, тұрақсыздық басым, десек те, олар аз уақыт болса да, құрамын сақтап, «уыстарына» түскендерді жібермеудің амалын қарастырады, тек нәтижеге жеткенде ғана тарап кетуі мүмкін. Дегенмен де, олардың ішінде ұзақ уақыт бойы «қызметін» жалғастыра беретін тұрақтылары да кездеседі.

Ресейлік ғалым Н.И. Гуковская жасы толмағандар қылмыстық құқық бұзушылығының себептерін ашуға ниеттенген еңбегінде топтық қылмыстың жасөспірімдердің өмірінде үлкен орын алғанын айта кетіп, сотталған ересектердің басым көпшілігінің жасөспірім кезінде қылмыстық топ құрамында болғанын ашып көрсеткен. Ғалымның зерттеулері көрсеткендей, 40% ересек қылмысқа қатысушылар 20 жаста немесе одан да жасы үлкен болғанын көрсеткен.

Н.И. Гуковская сонымен қатар, тергеу органдары мен кәмелетке жасы толмағандар ісі жөніндегі комиссияның бұл бағыттағы профилактикалық жұмыстарының жеткіліксіздігін айта келіп, олжеткіліксіздіктің күнделікті жасөспірімдердің қылмыстық әрекетімен дәлелденіп отырғандығын баса көрсетіп, тағы да алаңдаушылық білдірді.

Қылмыстық құқық ғылымы жасы толмағандардың қылмыстық топқа тарту тәсілінің қызметіне баса назар аударып, аралас қылмыс құрамын шектеу, жаза мен жауапкершілікті жеке дараландыру мәселесін қояды. Тек бұл жерде қылмыстық топтың ерекшеліктерін еске сақтаған абзал.

Ересектердің жасөспірімдерді өздерінің қылмыстық топ құрамына тартуы көп болмаса да кездесетіні өмір шындығы. Соңғы кезде, 10-13 жас аралығындағы жасөспірімдердің топ құрамына кіріп, олардың еліктеушілік танытуы, санының көбейе түсуі алаңдатарлық нәрсе.

Қылмыстық топта жас ерекшеліктерінің үлкен орын алатынын мәлімдеген ғылымдар (Н.С. Лейкина, М.М. Бабаев, Н.Ф. Кузнецов, Г.И. Шинкова, Г.М. Мудюгина, В.Н. Кудрявцев) бұл орайда ересектер ықпалының зор екенін мәлімдей келіп, алдын алу шараларын қарастыруды алдыға қояды.

Жасөспірімдерге ересек балалардың ықпалы зор екенін жоғарыда айтып кеттік. Ересектер топ құрамын құрған 18 жастағылар – 33%, 19 жастағылар – 28 % болған болса, олардың өздерін 10-13 жасында дәл өздері сияқты ересектер өз қатарына қосып, қылмыстық әрекетке пайдаланған екен [6].

Бір көңіл аударарлық жайт, қоғамға жат қылмыстық әрекет жасаған балалардың көпшілігі оқуға ынтасының жоқтығымен, немқұрайлығымен ерекшелінген. Көбісі мектепке бір барып, бір бармаса, енді бірінің мектептен кетіп қалуы не болмаса барса да, өз-өзімен жекеше күй кешуі анықталған. Ал қоғамдық пайдалы іспен айналысу деген олардың ойына кіріп те шықпаған.

Жалпы топтық қылмыстың, адам өміріне болсын, қоғамға болсын қауіптілігінің зор екені айтпаса да түсінікті. Топтық қылмыстың қоғамға қауіптілігі олардың қолымен іске асқан қылмыстың сипатымен ерекшеленіп, үш көрсеткіш негізінен бағаланады, ол: қылмыстық топтың істеген қылмысының саны, қылмыстық топтың өмір сүруінің ұзақтығы, топ құрамына кіретін адамдар шаралардың тиімділігіне қоса, нәтижесін көрсетсе керек.

Қылмыстық топтың әрекетін зерттеген зерттеулер қылмыстық топтың тек бірден ғана қылмыстық құқық бұзушылық жасап, одан кейін өз әрекетін тоқтатқанын көрсеткен.

Жалпы қылмыстық топтың өмір сүруінің ұзақтығын зерттеп, зерделеген белгілі ғалымдар (И.И. Карпец, С.С. Остроумов) 75 % қылмыстық топ бір-екі күннен өмір сүрсе, 9 % топтың екі айдан астам тұрақтылығын сақтағанын тілге тиек еткен. Оған «Қырғызстандағы екі айдан астам өз күшін сақтаған 21 % топтың қылмыстық әрекеті дәлел болатынын» атап көрсеткен [8, 9].

Ресейлік ғалым Н.Н. Мидлер қылмыстық топтың қатыгездік әрекеті осы тұрақты топтармен жүзеге асатынын айта келіп, олардың алдын алмаса, болашақта ересектер тобының санын толықтыратынын атап өткен [10].

Заң ғылымдарының докторы, профессор Е.І. Қайыржановтың пікірінше, «қылмыстық топтың құрамын анықтау барысында, 34% топтың екі адамнан, 32 % топ құрамы үш адамды құрағаны анықталған. Ал топ құрамына кірген 34 % – 3 адам, 9 % – 5 адам санын құрап, өз әсерлерін маңайындағыларға тигізуімен қатар, қылмыстық топқа жаңа балаларды тартумен ерекшеленген» [7].

Заң ғылымдарының докторы, профессор Ө.С. Жекебаев топ құрамына кірген кәмелетке жасы толмағандардың жас мөлшері әр жас өкілдерінен тұратынын айқындап берген [6].

Сонымен қылмыстық топ құрамы ауытқушылық танытып, бірде біркелкі жас өкілдерін топтастырса, бірде әр жастағы балалар аумағын қамтып, өзгертіп отыратындығымен белгілі болды.

Біздің зерттеулердің дәлелдеп бергеніндей, көптеген жағдайлар жасөспірімдердің қылмыстық тобы кездейсоқ құрылса, кейде тұрақсыздығымен ерекшеленеді. Кездейсоқ құрылған топтардың қоғамға қауіптілігінен гөрі тұрақты қылмыстық топтың айналасына қауіптілігі басым болғандықтан, олармен профилактикалық жұмыстың үздіксіз жүргізілуін қажет етеді.

Кездейсоқ құрылған топтар көбінесе, жасы толмағандардың бос уақытының көптігінен құрылып, «уақыт өткізушілер» құрамын толықтырған. Мұндай топтар 10-15 адамнан құрылып, екі жұма, бір ай, кейде ғана 2-3 ай «өмір сүрген».

Топтық қылмыстылық ерекшеліктерінің бірі – бір қылмыс істегеннен кейін басым көпшілігінің өмір сүруін тоқтататындығы. Сондықтан да, мұндай топтардың жай қылмысқа қатысулары формасында болатынын тағы да еске сала кеткен артық емес.

Белгілі ғалым К. Бегалиев қараусыз, қадағалаусыз қалған балалар қылмысына тоқтала келіп, жеке жүріп істеген жасөспірімнің әрекетінің зардабынан, топ болып істеген жасөспірімдер қылмыстық құқық бұзушылығының зардабы басымырақ болатынын дәлелдеген [4].

Жалпы қылмыстық топтың мақсаты – қылмыстық топқа бірігіп, қылмыстық әрекет жасау.

Өмірлік тәжірибе көрсеткендей, көп уақытқа дейін тұрақтылығын сақтаған қылмыстық топтар ұсталып, жазаға тартылмаса, олар өздерінің жазаланбайтындықтарына сенімдікпен қарап, сенімі нығая түсетіндіктен, ұйымдасқан сипатқа ие болады. Сөйтіп, олардың істеген қылмыстық құқық бұзушылықтарының саны өсе түсіп, ауыр қылмыстық әрекет жасауға ниеттенеді. Тұрақсыз топтарға тез тарап кету тән болса, тұрақты топ керісінше, өздерінің қылмыстық топ лидерлерімен немесе оның орынбасарымен басқарылып, олар өздерінің ұйымдастырушы не болмаса қылмыстық құқық бұзушылыққа басшылық жасаушы ретінде көрінеді.

Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 28-бабы 3-тармағы бойынша, «қылмыстық құқық бұзушылық жасауды ұйымдастырған немесе оның орындалуына басшылық еткен адам, сол сияқты қылмыстық топты құрған не оған басшылық еткен адам ұйымдастырушы деп танылады» [1].

Белгілі криминолог-ғалым Ө.С. Жекебаевтың ғылыми тұжырымы бойынша, жасөспірімдер қылмыстық топта лидерін тағайындамайды, ол топтың өсу, қалыптасу кезеңінде стихиялы түрде бөлініп шығады. Яғни, лидер болу үшін белгілі бір қасиеттерімен ерекшеленуі қажет. Лидерлікке көбінесе 20-22 жасар жастар алынып, олар өздерінің қылмыстық тәжірибесінің біршамалығымен, өмірге көзқарасының өзгешелігімен, шешімділігімен, өжеттілігімен, белсенділігімен көзге түседі [5]. Барлық топтағылар оның идеяларына бағынып, оның айтқанын істейтіндіктен, лидер топтағы тәртіпті белгілеп,

«жаза» мөлшерін тағайындайды немесе жанжалды шешеді.

Сонымен қатар, лидер топ арасындағы байланысты ұстап, жаңа хабарлар болса құлаққағыс жасап, үнемі топ мүшелерінің көңіл-күйін, өзара қарым-қатынасын бақылап отырады. Десек те, лидердің топқа қаншалықты пайдалы екені көріне бастағаннан-ақ, қылмыстық топ арасында «үкімет» үшін күрес басталып, ол жанжал, келіспеушілік туғызатындықтан, бұл – көбінесе ол топтың ыдырауына алып келеді. Тағы бір айта кететін жайт, лидердің басқару ерекшелігіне жасы толмағандар тобының тұрақтылығы көп әсер етеді. Мәселен, топ басында бірбеткей лидер тұратын болса, топтың ұйымдасқанын көрсетеді.

Қылмыстық топ арасында жанжалдың болуы – болып тұратын құбылыс. Оған басты себеп – топ мүшелерінің арасында теңдіктің жоқтығынан болса керек.

Қатардағы мүше бала өз пікірімен санаспайтын лидердің үнемі берген бұйрығынан шаршауы мүмкін, содан барып, наразылықтан жанжал шығуы да ықтимал. Жанжал кейде бөліске түскен зат үшін де болуы мүмкін.

Қылмыстық топ мүшелерінің лидер болғысы келуі немесе оған жақындай түсуі әртүрлі жанжалды шиеленістіре түседі.

Егер қылмыстық әрекет жемісті болған жағдайда, бірте-бірте топ мүшелері өз рөлдерін бөліседі: бір тікелей орындаушы болса, екіншісі қылмыс объектісін іздейді, үшіншісі ұрланған заттарды бөледі. Осылайша, олардың арасындағы қарым-қатынас тек «жұмыс» жөнінде болып, негізін біріккен қылмыстық әрекет құрайды.

Криминологиялық маңызға ие болатын нәрсе – оларды топқа бөлу. Осыған байланысты олардың түрлеріне:

- кездейсоқ топтар;
- бұзақылық бағыттағы топтар;
- ұйымдық дәрежесі жоғары ұйымдасқан топтар жатады.

Бұлардың ішіндегі қауіптісі – ұйымдасқан топ болса, оған өзіндік көзқарасы, тәртіп нормасы қалыптасқандар ғана кіреді. Олардың басты мақсаты – үлкен пайда келтіретін бірнеше қылмыс жасау. Мұндай топтарда пайданы бөлу де топ мүшелерінің алатын орнына қарай үлестіріледі. Лидер түскен пайданың негізгі бөлігін алатындықтан, қалғандары үнсіз келісуге мәжбүр болады.

Қылмыстық топтардың маңызды элементтерінің бірі – қылмысты іздеу тәсілі болғандықтан, дайындау әрекеті қосымша келісім мен

қылмыстық топ құрудан, қылмыстық функцияны бөлуден, құралдарды дайындаудан, қажетті жабдықтарды алу мен барлап келу сияқты әрекеттерден тұрады.

Кей кездері жоғарыда айтып кеткендей, жасөспірімдер қылмыстық құқық бұзушылықтары стихиялы түрде болуы да мүмкін, сондықтан, бірден тұтанып, бірден жүзеге асатындықтан, олар қылмыс орнын, іздерін анда-санда ғана жойып үлгереді, көбінесе, қылмыс істеп, асығыс кетіп отыратындықтан, ұрланған заттарды көбінде үйдің төбесінде, құрылыс немесе салынып жатқан үйлерде тығатындықтардан, ол қылмыс ашылған кезде белгілі болады.

Топтық қылмыстық күннің қай мезгілінде болсын бірден ұйымдастырылып, бірден әрекетке көшуі таңқаларлық нәрсе емес. Десек те, өшпенділік, қатыгездікпен істелген топтық қылмыс көбінесе, кешкі мезгілде болады. Жасөспірімдердің топтық қылмыстық құқық бұзушылықтары орын алған жерді тексеру бағысында табылатын шырынның бос шынылары, тәттінің қалдықтары соны айғақтай түседі. Ұрлық істеуге барған жасөспірімдерге тән белгі ретінде – олардың ұрлық істеген жерінде ыдыстарды сындыруын, тауарлар мен азық-түлікті шашуды айтсақ та жеткілікті. Жас ерекшеліктеріне қарай, олар өз талап-тілектерін қанағаттандыру мақсатына ең бағалы заттарды, ұялы телефон, ноутбук сияқты тауарларды алып кетуді бірінші кезекке қояды.

Оған қоса, соңғы кезде олардың есірткі шегуге әуестігі де жиі кездесуде. Бұл – жасөспірімдердің ересектерден көргенін істеуге талпынуынан болуы да мүмкін.

Жасөспірімдердің тонау, қарақшылық кезінде аяусыздық танытып, зиян келтіріп, денеге жарақат салуы қоғамға төнер қауіпті күшейте түскендей. Көптеген топтық қылмыстық ниеті – ашу, кек, өзінің маңайындағыларға «күшті» ретінде өзін көрсету. Сөйтіп, өзін қоршаған ортада танылып, өзіне назар аударту.

Біз белгілі ғалымдардың баға жетпес құнды зерттеулерін тілге тиек ете отырып, топтық қылмыстық құқық бұзушылыққа қатысушы жасөспірімдердің қылмыстық іс-әрекетін зерттеу арқылы, олардың қоғамға жат қауіпті әрекетін қарастыра отырып, көздеген ниеті мен мақсатына тоқталып, сараладық.

Жалпы сәл кейін шегініп, 2015 жылдың 1 қаңтарынан қолданысқа енген Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің басты жаңалықтарының бірі – «қылмыстық құқық бұзушылық» институтының енгізілуі [11] болып

табылатынын тілге тиек етсек, артық болмаған болар еді.

Заңға сәйкес, қылмыстық құқық бұзушылықтың екі түрі: қылмыс пен қылмыстық теріс қылыққа тұрады. Жаңа қылмыстық кодексте барлығы 156 қылмыстық теріс қылық енгізілген, оның ішіне қазіргі 47 әкімшілік құқық бұзушылық қылмыстық теріс қылықтар қатарына жатқызылған. Бұл қылмыстық теріс қылықтар қатарына жатқызылған әкімшілік құқық бұзушылықтардың көбісі жеке тұлғаға, кәмелетке толмағандардың құқықтарына, қоғамдық тәртіпке қол сұғатын және отбасылық-тұрмыстық саласындағы құқыққа қарсы әрекеттер және т.б. табылады [11].

Көптеген мәліметтер жасөспірімдерді кей кездері топ болып қылмыстық құқық бұзушылық жасауға итермелейтін ересектер ықпалының да зор екенін де көрсетуде. Оның айқын айғағы ретінде Өскемен қаласы «Сол жағалау» полиция бөліміне соңғы бір айда тіркелген 10 қылмыстық құқық бұзушылықтың осы ересектердің тікелей ықпалымен жүзеге асқандығын айтуға болады.

Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 2-тарауы «Отбасына және кәмелетке толмағандарға қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтарға» арналып, 132-бабы кәмелетке толмаған адамды қылмыстық құқық бұзушылықтар жасауға тарту үшін жауаптылық белгілегені белгілі. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 132-бабының 3-тармағы «... күш қолданып немесе күш оны қолдану қатерін төндіріп жасаған іс-әрекеттерді...», 4-тармағы «... кәмелетке толмаған адамды ауыр немесе аса ауыр қылмыс жасауға тартуға байланысты іс-әрекеттерді...» саралаған.

Біздің пікірімізше, 5-тармағында қарастырылған «...он жылдан он бес жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға жазалау» жеңіл жаза сияқты, сондықтан, бас бостандығынан айыру мерзімін «өмір бойына бас бостандығынан айыруға» ауыстырса, дұрыс болған болар еді. Олай деуге басты себеп, Қазақстан мемлекеті өзінің жарқын болашағын бүгінгі бала ертеңгі жастармен байланыстырғанын ескерсек, болашақта санасы таза, ойы тұнық ұрпақтың өсіп жетілуі үшін оларды қылмыстық құқық бұзушылыққа итермелейтін, еліктіретін, тура жолдан тайдырып, өмір тәлкегіне ұшырататын жат қылыққа жаны жақын адамдардан алшақ ұстау керек сияқты. Болашақта жалпы қылмыстылықтың санын толықтыратын осы жеткіншектер бола-

тын болғандықтан, олардың қолымен істелген қоғамға жат іс-әрекетке тойтарыс беру – баршаның ісі болмақ. Осы орайда, Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті – Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың «болашақ тізгіні бүгінгі жасөспірімдермен тікелей байланысты» деген сөзін айтпасқа болмайды.

Бүгінгі күн тұрғысынан қарасақ, жасөспірімдер қылмыстық құқық бұзушылығы күн тәртібінен түспейтін өзекті мәселеге айналып, істеліп жатқан ауқымды істерге істелер істер шеруін қосады десек, қателеспейміз. Жасөспірімдер қылмыстық құқық бұзушылығы болашақта ересектер қылмыстық құқық бұзушылығының орнын толықтырмас үшін олармен үздіксіз жұмыс жүргізу – өмір талабы.

Сондықтан, біздің пікірімізше, мектептерде аптасына бір рет қана өтетін «Құқық негіздері» пәнінің ауқымын кеңейтсек, құқықтық сана мен құқықтық мәдениетті жетілдіру саласы бойынша қосымша сабақтар жүргізу үрдісін қалыптастырсақ, құқық бұзушылықты жойып жібермесек те, азайтуға үлес қосарымыз сөзсіз.

Сондай-ақ, мектеп инспекторлары сынып жетекшісі мен тәрбие ісі жөніндегі мектеп директорының орынбасарларымен бірлесе отырып, айына бір рет болса да, құқық тақырыбына байланысты бастауыш және жоғары сынып оқушылары арасында дәрістер, дебаттар, сұрақ-жауап түріндегі әртүрлі деңгейдегі ойындар, викторина, қылмыстық жауаптылыққа қатысты конкурстар өткізіп отырса, аз да болса, нәтижесін берер еді. Ол нәтиже – бала қандай да болмасын құқық бұзушылыққа барар кезде көмегін тигізіп, баланың ол қылмыстық құқық бұзушылықтан бас тартуына себеп болуы мүмкін. Ол нәтиже – баланың құқықтық білімінің жетіліп, құқықтық санасының толысуына да бірден-бір себепкер болуы мүмкін.

Қалай болғанда да, біздің ойымызша, құқық бұзушылық ары қарай қылмыстық құқық бұзушылықтың жалғасы болмас үшін жалпы қылмыстық көрсеткішті толықтырмас үшін ересектер тарапынан да қырағылықтың болуы міндетті. Қырағылық – әрбір ата-анаға тән қасиет болса, сол қырағылық үнемі жүзеге асса, өз нәтижесін беретініне күмән жоқ.

Сонда ғана қылмыстық құқық бұзушылық жайлы сөз қозғамай, керісінше, жасөспірімдердің жарқын болашағы жайлы ғана сөз қозғайтын боламыз. Сонда ғана салихалы ой толғайтын талғампаз, жасампаз жасөспірімдер жайлы ғана

ой толғайтын боламыз. Көп болып жұмылсақ, ол істердің ауылы да алыс емес сияқты.

Қорытынды

Сонымен, біз мақалада жасөспірімдердің топтық қылмыстық құқық бұзушылықтарына тоқталып, қылмыстық-құқықтық және криминологиялық жағынан жан-жақты сараладық. Саралай отырып, жасөспірімдердің топтық қылмыстық құқық бұзушылықтарының жағдайын, деңгейін белгілі ғалымдар еңбегіне сүйене отырып, статистикалық мәліметтер арқылы ашып көрсеттік.

Жасөспірімдердің жалпы қылмыстық құқық бұзушылықтар мен теріс қылықтарға баруына қоршаған орта, достары, еліктеушілік, көрсекызарлық, көргенін істеу, ересектер ықпалына еру сияқты (т.б.) көптеген жағдайлар себепкер болатыны белгілі. Біз себептеріне емес, нақты топтық қылмыстық әрекеттердің деңгейіне тоқталу арқылы оның күннен-күнге өсіп отырғанын ашуға ниет еттік. Сол арқылы бұл жасөспірімдер қолымен жүзеге асқан қоғамға жат әрекеттің алдын алмаса болмайтынын көрсеттік.

Жоғарыда өзіміз айтып өткендерді ой елегінен өткізе отырып, жалпы жасөспірімдердің топ болып жасаған құқық бұзушылықтарының алдын алып, тиімділігін беруі үшін біздің пікірімізше, ұсыныстар ретінде ең алдымен:

- жасөспірімдердің құқықтық білімділігін арттыру;
- құқықтық білімділік құқықтық санамен астаып жатқандықтан, құқықтық сананы жетілдіру;
- жасөспірімдерді ювеналды сот отырыстарына қатыстыру арқылы олардың санасына ненің «жақсы», «жаман» екенін сіңіре отырып, тәрбиелік мәні бар тәрбие сағаттарын жиі жүргізуді қалыптастыру;
- көркем әдебиеттерді оқытуға міндеттеу, спортпен айналысуын қадағалау сияқты шараларды жүзеге асырса, нәтижесі болған болар еді.

Қалай болғанда да, барлығы да тәрбиеден басталады, отбасындағы қадағалау «мықты» болса, жасөспірімдердің жалпы қылмыстық құқық бұзушылыққа бармасына кепілдік беруге болады. Өмір-өткелдің бұралаң жолын емес, даңғыл жолын таңдаған жасөспірімнің болашағы тек нәтижеге толы болары сөзсіз. Сондықтан, «тәрбие – отбасынан басталады» деген қанатты сөз бәрімізді тек «тәрбиеге баса назар аударуға» жетелейді деген сенімдеміз.

Әдебиеттер

- 1 Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі (қолданыстағы редакциясы 01.01.2015).
- 2 Послание Президента Республики Казахстан Нурсултана Назарбаева народу Казахстана: «Новый Казахстан в новом мире» от 28 февраля 2007 г.// Казахстанская правда. – 2007. – 1 марта.
- 3 Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың «Нұрлы жол – болашаққа бастар жол» атты Қазақстан халқына Жолдауы. – 2014 жыл 11 қараша.
- 4 Бегалиев К. Предупреждение безнадзорности и правонарушений несовершеннолетних. – Алма-Ата, 1980. – С. 35.
- 5 Жекебаев У.С. О социально-психологических аспектах преступного поведения. – Алма-Ата, 1971. – С. 27.
- 6 Жекебаев У.С и др. Соучастие в преступлений. – Алма-Ата, 1981. – С. 31.
- 7 Кайржанов Е.И. Назначения по делам несовершеннолетних. – В.сб.: Вопросы борьбы с преступностью. – Алма-Ата, 1988. – С. 20.
- 8 Карпец И.И. Наказания: социальные, правовые и криминогенные проблемы. – М., 1981. – С. 23.
- 9 Остроумов С.С. Некоторые вопросы изучения правонарушений среди несовершеннолетних. – В.сб.: Изучение, предупреждение правонарушений среди несовершеннолетних. – М., 1990. – С. 18.
- 10 Мидлер Н.Н. Характеристика групповых правонарушений младших подростков. – В кн.: Научная информация по вопросам борьбы с преступностью. – М., 1980. – № 6.
- 11 Нурпейсова К.Б. Қазақстан Республикасының жаңа қылмыстық кодексіндегі соны өзгерістер // Қайнар, 2014, 24 қыркүйек. Кіру бағыты: (<http://kzl.sud.kz>)

References

- 1 Kazakhstan Respublikasynyn Almasty Codex (organista redakcijas 01.01.2015).
- 2 The message of the President of the Republic of Kazakhstan Nursultan Nazarbayev to the people of Kazakhstan «New Kazakhstan in the new world» dated 28 February 2007// Kazakhstanskaya Pravda. – 2007. – 1 Mar.
- 3 Kazakhstan Respublikasynyn President N. , Nazarbaev «Nurly Zhol – bolashakka Bastar Zhol» Atta Kazakhstan Halina Goldau.- 2014 years 11 ARASA.
- 4 Begaliyev K. (1980) Prevention of neglect and offenses of minors.- Alma-Ata, 1980.- S. 35
- 5 Zhekebaev U. S. (1971) On the socio-psychological aspects of criminal behavior.- Alma-ata, 1971.- S. 27.
- 6 Zhekebaev U.S, etc. (1981) Complicity in the crimes. Alma-Ata. – S. 31.
- 7 Kairzhanov E. I. (1988) Assignments on Affairs of minors.- V. collection: Issues the fight against crime. – Alma-Ata, 1988. – P.20.
- 8 Karpets I. I. (1981) Punishment social, legal and criminal problems. -M.. – S. 23
- 9 Ostroumov S. (1990) Some aspects of the study of juvenile delinquency. -V. collection of: Study, prevention of juvenile delinquency.- M. S. 18
- 10 Midler N. N. (1980) Characteristics of group delinquency of younger adolescents.- In the book: Scientific information on issues of combating crime. -M. No. 6.
- 11 Nurpeisova K. B. (2014) Respublikasynyn Kazakhstan Zhana almasty codexes Sona sherler.- Einar. 24 arkik. (<http://kzl.sud.kz>)